

УДК 82 – 2 + 82- 22 (092)

Євтушенко Світлана

СОЦІАЛЬНО-САТИРИЧНІ КОМЕДІЇ Б.ГРІНЧЕНКА

У статті розглядаються драматургічні твори Б. Грінченка (“Нахмарило”, “Миротворці”, “Неймовірний”), жанрова природа яких відрізняється “синтетичним” характером. Визначається своєрідність соціально-сатиричних комедій українського письменника, яка забезпечувалась поєднанням просвітницької тенденційності з комедійними прийомами. Особливий акцент зроблено на використанні митцем потенціалу драматичного жарту, що дозволило виявити авторські інтенції в напрямку оновлення вітчизняного театру.

Ключові слова: драматургія, комедія, жанр.

В статье рассматриваются драматургические произведения Б.Гринченко (“Нахмарило”, “Миротворці”, “Невероятный”), жанровая природа которых отличается “синтетическим” характером. Определяется своеобразие социально-сатирических комедий украинского писателя, которая обеспечивалась сочетанием просветительской тенденциозности с комедийными приемами. Особый акцент сделан на использовании художником потенциала драматической шутки, что позволило выявить авторские интенции в направлении обновления отечественного театра.

Ключевые слова: драматургия, комедія, жанр

The article examines the dramatic works B.Grinchenko whose genre nature is different “synthetic” nature. Determine the peculiarity of social-satirical comedy Ukrainian writer, which ensured a combination of educational bias of comedy techniques. Particular emphasis is placed on the use of dramatic potential artist joke that revealed the author's intentions to wards there novation of national theater.

Keywords: drama, comedy, a genre

Б. Грінченкові належить драматургічні твори (“Нахмарило”, “Миротворці”, “Неймовірний”), жанрова природа яких (подібно до п’єс про інтелігенцію) вважається “синтетичною”, про що свідчать різні інтерпретації їх жанрової специфіки. С. Процюк відносив їх до соціально-психологічних, наголошуючи на наявності в них таких аспектів: 1) порушують комплекс проблем, зокрема морально-етичних (мікроклімат родини); 2) просвітницьких (пошуки інтелігенцією шляхів зближення та єднання з народом); 3) екзистенційних (визначення свого місця й призначення в житті). Новітні дослідження дозволили зарахувати Грінченкові твори до соціально-сатиричних комедій, поставивши їх таким чином в один ряд з п’єсами С. Васильченка, А. Володського, С. Зіневича, М. Кропивницького, С. Ніколаєва, І. Карпенка-Карого. Н. П. Малютіна відзначила, що подібні твори “відтворювали хід побутових ситуацій, обумовлених вчинками різних людей, що давало можливість охопити різноманітність фрагментарно представлені дійсності, передати загальний перебіг подій як багатоаспектний, не обмежений уявою процес” [3, 159].

У комедії “Нахмарило” драматичну дію організовує конфлікт, побудований на зіткненні протилежних світоглядних позицій: з одного боку, позитивного героя, Тараса та його прихильників, з іншого – його дядька Матвія Шевцова. Молодий учитель Тарас Вільхівський не лише із запалом вчителює на селі, але й прагне втілити в життя свою культурну програму (разом з селянами читає книжки, розучує і співає з ними пісні, дбає про громадські справи на селі, зокрема став ініціатором створення каси). Не викликає сумніву типологічна спорідненість образів Вільхівського та Арсена Яворенка, проте, на відміну від останнього, герой комедії “Нахмарило” не потрапляє в занадто складні ситуації. Навпаки, автор побудував сюжетну канву п’єси на успішному подоланні головним персонажем всіляких перешкод: як в інтимному плані (одруження з селянкою), так і на громадській ниві (купівля землі, просвітницька робота та ін.).

Поєднання просвітницької тенденційності з комедійними прийомами (комедійні персонажі, діалоги та ситуації) розширюють драматургічний простір твору. За допомогою комедій-

ного персонажа – “зрусифікованого” селянина Халімона – автор показав “хімерні схрещення в різних модифікаціях дії двох культур на індивіда” [4, 19]. Спотворена мова та безпідставні претензії на освіченість виразно підкреслюють трагічно-гротескну трансформацію селянина: “Нащо усяких книг понімать і даже не то шокакая-небудь повість ілі там роман, нодаже і уголовні книги, і пророчеські... От, например, предсказания Мартина Задеки нащо Терції...” [1, 515]. Комедійного забарвлення надають сюжету епізоди, в яких задіяні Матвій Шевцов та шкільний сторож. Діалоги-суперечки між цими персонажами виконують у творі подвійну функцію: створюють комедійну ситуацію та демонструють перевагу простої людини над панами: “Шевцов. Цить!.. Та як улицею будеш іти, то попереду мене не лізь, як тоді, а позаду йди! // Сторож. Хто веде, той і попереду йде. Не ви ж мене ведете, а я вас. А то як же я вас буду керувати? То ж коняку, як загнудасш, так і повернеш куди хочеш, хоч і позад неї видиш. А хіба вас загнудасш? // Шевцов. Що? Що? Ти мене до коня рівняєш? // Сторож. О, чога ж би я вас до коня прирівняв? Кінь тварина роботяща, слухняна, мовчазна... Хіба кінь лається?” [1, 517].

Ускладнення структури п’єси шляхом поєднання просвітницького, комедійного та мелодраматичного начал увиразнюють авторську тенденцію до оновлення драматургічного простору. Помітні кроки до новацій не набули у творі домінантних позицій, оскільки драматургові не вдалося позбутися низки суттєвих недоліків як на змістоутворювальному, так і на формоутворювальному рівнях. Приміром, позитивні персонажі п’єси (Маруся, Корній Данченко) позначені виразним “нахилом до ідилічності” (С. Процюк). Опинившись перед важким вибором: власне щастя чи громадські справи (“Он воно що!.. Дочка й громада”), вони обирають “щастя громадське, людське”: “Ти сама знаєш, яке в нас убозтво. Курки нікуди випустити. Без землі нам хоч зараз усім на Амур. А це земля добра і поцінна, і нема так близько іншої. Як зостанеться громада без землі, – збідніє вкрай. Коли хочеш людям добра, – послухай мене, дочко! Не занапащай ти людей, не роби людей голодними!.. Я тебе не неволю, я тебе тільки прошу: пожалій людей! Іди за Ілька: сама кажеш, що він тихий, добрий!” [1, 512]. Негативні персонажі

(Матвій Шевцов), попри спроби автора надати їм комедійного забарвлення, побудовані за традиційними для української драматургії моделями. Індивідуальна психологія Матвія Шевцова сконструйована занадто однолінійно (нищість, душевна вбогість), а вчинки (намагання стати на заваді одруженню племінника) мотивуються панською пихою (“З необразованою мужичкою!”), “І твій тесть, мій родич, буде цей мужлан у чоботищах з дьогтем, у світі? Ні, цього не буде!” [1, 507]) та величезними боргами (“Бачиш, я таки трохи набрав собі на шию: уже в мене под вторую закладную взято... Грошей треба, – аже кричить: раз, що проценти первого числа в банк платить, – а я їх уже за год не платив: коли тепер не віддам, – продадуть мою Вербівку; друге – жнива ж ідуть, а платить робочим нічим... Ну, та й усячина ще там... одно слово – неминуче треба (...)” [1, 502]).

П’єсу “Миротворці” автор репрезентував як жарт на одну дію. Своєрідність жанрової природи твору дозволяє говорити про його окремішне місце в драматургічній спадщині письменника. Зазвичай, митець звертався до складних жанрових форм із виразними тенденціями до родо-жанрових зрощень та складним проблемно-тематичним наповненням. У “Миротворцях” Б. Грінченко використав потенціал драматичного жарту, побудований “на олітературенні мовленнєвої стихії анекдоту” (Н. Малютіна). Реалізація структури одноактної п’єси у творчій лабораторії письменника відповідає загальним тенденціям, які спостерігалися в європейській драматургії межі XIX – XX ст. У цей період митці, серед яких чільне місце займає А. П. Чехов з його жартами на одну дію “Ведмідь”, “Ювілей”, “Пропозиція”, актуалізують комедійний простір драматичного жарту, наповнюючи його новаторськими елементами.

Формотворча складова п’єси вибудовується у відповідності до усталених структуротворчих елементів драматичного жарту: кількість дій – 1, кількість персонажів – 5, обсяг сторінок – 24. Подібні компоненти форми бачимо, приміром, у жартах А. П. Чехова: “Ведмідь”: кількість дій – 1, кількість персонажів – 3, обсяг сторінок – 15; “Пропозиція”: кількість дій – 1, кількість персонажів – 3, обсяг сторінок – 15; “Ювілей”: кількість дій – одна, кількість персонажів – 5, обсяг сторінок – 14. Порівняння формальної складової жартів Б. Грінченка й А. П. Чехова

увиразне новаторські стратегії щодо драматургічного тексту як прикметну особливість еволюціонування творчої індивідуальності українського письменника.

Змістоутворювальну складову жарту “Миротворці” формує традиційний для одноактного твору мотив сварки. Європейські митці, зокрема українські та російські, неодноразово актуалізували вищезазначений мотив як невичерпне джерело для реалізації авторського задуму. Побутова сварка двох хазяїв – Боровича з Ковтом – покладена в основу комедійного сюжету одноактного жарту Олекси Бобикевича “Настоящі” (1903). У жарті А. П. Чехова “Пропозиція” мотив сварки виконує важливу сюжетотворчу функцію, допомагаючи авторові підкреслити абсурдність існування головних персонажів твору. У “Миротворцях” Б. Грінченка сюжетна канва твору вибудовується на тричі задіяному мотиві сварки: 1) сварка між подружжям на ґрунті безпідставних ревнощів дружиною свого чоловіка; 2) сварка подружжя з “миротворцями” – Турлюним Василем Григоровичем та Савичем Андрієм Андрійовичем; 3) сварка між “миротворцями”. Подібна реалізація мотиву допомагає актуалізувати комедійний план твору та підкреслити абсурдність відтвореної ситуації.

Образна система жарту складає п’ять діючих осіб: Пікинерський Павло Петрович, панок, 35 років, його дружина Муся, або Марія Семенівна, 25 років, Турлюн Василь Григорович, пан літ 50, нерідний дядько Мусін, Савич Андрій Андрієвич, панок, шкільний товариш Пікинерському, сусіда й приятель йому й Турлюнові, 37 літ. Два персонажі отримують авторську характеристику: Турлюн – “здоровий, голосний, добродушний, але грубий”, Савич – “невисокий, повненький, чистенький, звичайненький”. Можна припустити, що акцентуація антитектичних рис Турлюна (“добродушний, але грубий”) та підкреслення звичаєвості Савича (“звичайненький”) зорієнтована на посилення комедійного сприйняття даних персонажів та покладання на них особливої сюжетотворчої функції “мирителів” ворогуючих сторін із негативними для них наслідками. Іронічна назва жарту “Миротворці” тільки увиразнює неспроможність Турлюна (особливо його) та Савича виконувати обрані (фактично ними самими) обов’язки примирителів.

Турлюн належить до категорії комічних характерів. У змалюванні подібного персонажа, за спостереженнями В. Проппа, береться одна якась негативна властивість характеру, перебільшується, і тим самим на нього звертається увага читача або глядача. Поєднання амбівалентних рис (добродушність / грубість / самовпевненість) дозволяє авторові змоделювати комічну сутність свого персонажа. На особливу увагу заслуговує перебільшена віра Турлюна у свої миротворчі здібності: “Увесь повіт мирю... та що повіт?.. вся губернія миротворцем прозвала!.. Турлюн-миротворець – так і зуть...” [2, 6]; “Миролюбіє – от що!.. Через те я весь свій вік тільки те й роблю, що завожу миролюбіє... Усі шляхи в повіті з’їздив! Ого-го!.. Скільки то є таких людей... і родичі, і знайомі, і так чорта зна хто – очі один одному видирали, в ложці води один одного топили, а я помирив!...” [2, 8].

Важливу роль у створенні комічного характеру Турлюна відіграє мовний аспект. Російський дослідник В. Пропп був переконаний, що мова персонажів комедійного плану повинна відрізнятися характерністю та яскравістю, що включає в себе колоритність та експресивність. Мова Турлюна виконує подвійну функцію в п’єсі: 1) повною мірою відображає характерологічні особливості персонажа, зокрема притаманну йому грубість; 2) забезпечує комічний ефект. Прикладом першої функції слугують наступні вирази Турлюна: “Начхать!”; “Туди к чорту!”; “А, здох би я!..”; “Туди к нечистій!..”; “Вигадки, щоб я здох”; “Начхать!.. Своїм усе можна сказати... Катай!..”; “От так штуkenція!... Щоб я здох, коли й на думку таке спадало!..”). Друга функція реалізується за рахунок колоритної мови персонажа: “А, он якийсь Ноїв ковчег лізе...”; “Та як не розсиплеться на дорозі, то дочапає...”; “Допитайся таку єгипецьку мумію!.. І де вони в нечистого видрали таку. Її в музей треба, а вони наймають...”; “Щоб я здох!.. А, чорт!..”; “А тепер проїхався, то так вимерхався, що я вам скажу – не то одно, – три снідання убгав би!”; “Глядіть же: я буду більше коло Мусі тупцятись, а ви його дужче напинайте, – ви ж товариші, приятелі!”; “З добрим ділом до вас приплутались!; “Коли вже приїхали, то катай навпростець!..” [2, 10].

Варто відзначити, що кожного з персонажів жарту (Пікин, Муся, Савич) можна зарахувати до категорії комічних персона-

жів. Комічність образів Мусі та Пікіна реалізується завдяки актуалізації у творі мотиву безпідставних ревнощів героїні: “Так ви хочете? Щоб я сказала через що?.. Ну, то я скажу... Через те, що ви ніколи мене не любили... що вам треба грубих утіх з наймичками, а не...” [2, 10]. В іншому місці: “Коли Марія Семенівна побачить, що я наблизився до якоїсь особи жіночої породи – так, ближче, як на верстуву, то їй зараз починає здаватись, що я шукаю грубих утіх... і зраджую її – нещасливу, покинуту жінку... (...) такі почування (...) має тільки тоді, коли та жіноча особа не старіша за півсотні літ і не гірша орангутанга. Старі, трухляві, калікуваті, потворні марюки навпаки – до тих вона прихильна...” [2, 10].

За спостереженнями Н. Малютіної, драматичні жарти “позначені динамізмом інтриги, рухливими діалогами та монологами, які завдяки розщепленню омовленого дискурсу, а також несумісних способів його сприйняття та інтерпретації викликають комедійну реакцію у глядача” [3, 238]. Б. Грінченко, конструюючи діалог між Турлюним і наймичкою, старезною бабою, використовує “логіку безглуздості” (Т. Готье), або *Qui pro Quo* – плутанину, непорозуміння з комічним присмаком, спричинену елементарним незнанням одним героєм про глухуватість іншого: “Турлюн. А, долізла!.. // Наймичка (кланяючись). Добридень! // Турлюн. Здорова. Пани дома? // Наймичка. З п’ятінкою будьте здорові. // Турлюн. Та спасибі!.. Пани, кажу дома? // Наймичка. Здорова, здорова, – спасибі, вам паночку!.. Дай, Боже, й вам здоровля! // Турлюн. А чортова глуха тетеря!.. Говори до такого ідола!.. // Наймичка. Снідала вже, снідала, паночку... // Турлюн (кричить). Та я тебе не про снідання, сто чортів!.. Пани твої дома? Пан і пані – дома? // Наймичка. Дома, дома, – у горниці. Поснідали, уже й пани поснідали” [2, 6].

В іншому місці “анекдотна структура та риторика тесту драматичного етюду” (Н. Малютіна) конструюється за допомогою прийому мовної гри, яку за метафоричним висловом А. Бергсона можна визначити як “сніговий ком”: “Турлюн звертається до Мусі. (...) Який же розумний чоловік свариться? Так, дрантя якась, шушваль – та свариться, а розумний чоловік – ніколи! // Реакція Пікіна (чоловіка). Ну, а ми такі дурні... Так хай уже дурними будемо. // Турлюн. А, та ні ж бо, ні!.. Ми тільки каже-

мо, що всі розумні люде завсіди мирюються... От, хоч і з історії взяти – якого героя, або що... Ну, от хоч Олександра Македонського... Ні, Македонський – ну його к чорту! – не годиться... А от хоч... Чорт його зна – колись же й учив, а позабував... (до Савича). Кого б же? // Савич. Ну... Сократа... // Турлюн. От-от – Сократа... Він... він... (сердито до Савича). Ну, що ж він? // Савич. Він з жінкою... Жінка в його Ксантипа дуже лиха була... Усе його лаяла (...) // Муся. Дуже дякую! Виходить, що я така, як Ксантипа. // Турлюн. Та ну бо, Мусічко, – що це ти? Це ж тільки так, приклад такий... А то де ж таки – щоб ти до Ксантипи підхожа була, а він до Сократа!.. та ніяк, щоб я здох!... Який він у чорта Сократ? Сократ був... Сократ був... // Савич. Філософ, учений, дуже розумний... // Турлюн. Ну, от бачиш – який же Павло Петрович Сократ? // Пікин. Слухайте, панове: ви вже вдруге даєте мені досить недвозначно зрозуміти, що я дурень” [2, 16].

Отже, драматургічна діяльність Б. Грінченка позначена різними тенденціями до оновлення. Засвоюючи досвід своїх попередників та сучасників, митець прагнув до розширення жанрових обріїв своїх п'єс (жарт на одну дію, соціально-сатирична комедія) та реалізації досягнень “нової драми” (розширення ідейно-тематичного горизонту п'єс, психологізація персонажів тощо). Подібні процеси засвідчують не тільки обізнаність автора в специфіці драматургічних творів межі століть, а також віддзеркалюють бажання письменника підняти власну творчість на більш якісний рівень.

Список використаних джерел:

1. Грінченко Б.Д. Твори: В 2 т. / Б.Д.Грінченко. – К.: Наук. думка, 1991. – Т. 2: Повісті. Драматичні твори. / 1991. – 608 с.
2. Грінченко Б. Миротворці. Жарт на одну дію / Б.Грінченко. – Київ: “Український учитель”, 1910. – 24 с.
3. Малютіна Н.П. Українська драматургія кінця XIX – початку XX століття: аспекти родо-жанрової динаміки / Наталія Павлівна Малютіна. – Одеса: Астропринт, 2006. – 352 с.
4. Процюк С. В. Драматургія Бориса Грінченка: традиція і новаторство // Слово і час. – 1993. – № 5. – С. 17-21.